

Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Journal of Sakarya University Faculty of Theology

ISSN: 2146-9806 | e-ISSN: 1304-6535

Cilt/Volume: 23, Sayı/Issue: 44, Yıl/Year: 2021 (Aralık/December)

Muhammad Afzal Upal & Carole M. Cusack (eds.). *Handbook of Islamic Sects and Movements*. Leiden: Brill, 2021, xxii+794 s.

Değerlendiren/Reviewed by

Muammer İskenderoğlu

Prof. Dr., Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Din Bilimleri Ana Bilim Dalı - Prof. Dr., Bolu Abant İzzet Baysal University, Faculty of Theology, Department of Religious Sciences

iskenderoglumuammer@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-1857-9826>

Makale Bilgisi – Article Information

Makale Türü/Article Type: Kitap Dergerlendirmesi/Book Review

Geliş Tarihi/Date Received: 22/09/2021

Kabul Tarihi/Date Accepted: 08/11/2021

Yayın Tarihi/Date Published: 15/12/2021

İntihal: Bu makale, *iThenticate* yazılımı ile taranmış ve intihal tespit edilmemiştir.
Plagiarism: This article has been scanned by *iThenticate* and no plagiarism detected.

Copyright © Published by Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi – Sakarya University Faculty of Theology, Sakarya/Turkey.

Muhammad Afzal Upal & Carole M. Cusack (eds.). *Handbook of Islamic Sects and Movements*. Leiden: Brill, 2021, xxii+794 s.

Popüler medyada İslam'ın sunuluşundan anlaşılan husus, bazı bilginler de dâhil çoğu Batılının, hatta İslam toplumlari içinde yaşıyanların, diğer dinlerde olduğu gibi İslam'ın içindeki inanç ve yaşam çeşitliliğinin farkında olmadığı veya bunları görmezden geldiğidir. Her ne kadar tüm İslamî mezhep ve hareketleri kuşatan bir eser olmasa da, editörler bu el kitabında bu bilgi eksikliğini belli ölçüde gidermeye katkı sunma amacıyla değişik mezhep, hareket ve grupları tasvir eden ve değerlendiren makaleleri bir araya getirmeye çalışmışlar.

Kitaptaki toplam otuz üç makale beş temel bölüm altında tasnif edilmiş. Bu temel bölümler sırasıyla şiddet yanlısı olmayan Sünnî gruplar; Şiî ve Şiîlikle irtibatlı gruplar; Sünnî ve Şiî eğilimli köktenci ve aşırı gruplar; Sufi gruplar ve son olarak kendilerini İslam toplumunun parçası kabul etmelerine rağmen Sünnî ve Şiî Müslüman çoğunluk tarafından İslam dışı kabul edilen gruplar ile İslam toplumu içinde doğmuş olmakla beraber kendilerini artık İslam toplumunun parçası kabul etmeyen gruplara ayrılmış. Burada bütün makaleleri tasvir etme imkânım olmadığından özellikle dikkatimi çeken gruplara ve yazarların bu gruplarla ilgili değerlendirmelerine atıfla yetineceğim.

Yedi makaleden oluşan ilk temel bölümün ilk makalesinde Sünnî İslam'da ayrışmalar ve mezhepleşme olgusu sosyolojik bağlamda ele alınıyor, ardından gelen makalelerde ise sırasıyla Hindistan merkezli Tebliğ Cemaati, Mısır merkezli Müslüman Kardeşler, Türkiye merkezli Gülen Hareketi, Endonezya merkezli İslam Nusantara ve Nahdatü'l-Ulemâ Hareketi ele alınıyor ve son olarak İslamî hareketlerde kadın konusu tasvir edilip değerlendiriliyor. Bu bağlamda Caroline Tee, Gülen Hareketini tasvir ettiği yazısında hareketin baş mimarı olduğu rejim tarafından Türkiye'de kurban edilmesinin ironi olduğuna dikkat çekiyor. Hareket hakkında son zamanlarda yayımlanan eleştirel literatürden, bu hareketin ne kendini Batıda tanıttığı gibi İslam'ın barışsever diyalogcu sesi olduğu ne de Türkiye'de şimdi görüldüğü gibi şeriatçı terörist veya devrimci bir hareket olduğu, daha ziyade dinden ilham alan fakat dünyevi güç, zenginlik ve etki arayışında olan bir organizasyon olduğuna dair bir uzlaşa ortaya çıkmaya başladığını vurguluyor (s. 106).

Akdeniz havzası ve Hindistan'dan sonra en fazla Müslüman barındıran bölgenin Endonezya adaları olduğu söylenebilir. Endonezya merkezli İslamî hareketler ülkemizde de çok fazla bilinmeyen ve ilgi de gösterilmeyen hareketlerdir. El kitabında ülkenin en kalabalık İslamî cemaati olan ve 2015'de Adalar İslamı ya da Endonezya İslamı anlamına gelen 'İslam Nusantara' düşüncesini tebliğ etmeye başlayan Nahdatü'l-Ulemâ iki ayrı makaleye konu olmuş, ülkenin ikinci büyük cemaati olan Muhammediye ve İslam Nusantara

düşüncesine eleştiriler yöneltten diğer hareketler bu iki makale içerisinde geçiştirilmiş görünüyor. İslam Nusantara hareketinin belirleyici özelliği yerel kültürleri farklı dilleri ve örfleri ile takdir etme ilkesidir. Bu bağlamda 'gele-nekselci' olarak nitelenen hareket vatanseverliği savunmaya ilave olarak İslam'ın temel öğretilerle uyuşma, diğer dinlerle barışçıl yaşama, aşırılığı reddetme ve Sünnî Müslümanlığa bağlılığı savunuyor. Hisanori Kato'ya göre, İslam Nusantara'nın Endonezya cumhurbaşkanı tarafından resmî olarak onaylanması ve onun elinde faydalı siyasî bir alete dönüşmesi, ülkede ciddi ideolojik çatışmalar doğurabilir. Nitekim yazar ülkenin ikinci büyük cemaati olan ve 'modernist' olarak nitelenen Muhammediye hareketinin aynı tarihlerde gelişimci İslam anlamına gelen 'İslam Berkumajuan' hareketini başlattığını, bununla dinamik zamanla uyuşan uyarlanabilir ve uyum sağlayabilir İslam'ı kastettiklerini ifade ediyor. Endonezya'daki Vehhâbîler, Selefler ve diğer İslamî gruplar da İslam Nusantara'yı dışlayıcı olmakla eleştiriyorlar. Bir sonraki makalede Nahdatü'l-Ulema'yı daha detaylı ele alan Faried F. Saenong da Vehhâbîler, Selefler, Hizbu't-Tahrir ve diğer grupların 1998 sonrası demokratik ortamın imkân vermesiyle ülkede gelişmeye başladıklarını, bunların da Sünnîliğe vurgu yapmasıyla Endonezya'da Sünnî isimlendirmesi üzerinde çatışmalar ortaya çıkmaya başladığını ifade ediyor. Yazara göre Nahdatü'l-Ulemâ 'Endonezya İslamı' kavramına vurguyla Müslüman kültürel hayatının Araplaştırılmasını reddederken diğer gruplardan önemli ölçüde farklılaşıyor.

Altı makaleden oluşan ikinci temel bölümde sırasıyla İmâmiye, Zeydîlik, İsmailîlik, Davûdî Bohralar (Müsta'li İsmailiyye), Türkiye Alevîleri ve Suriye Alevîleri ya da Nusayrîler ve son olarak Hey'etü Hareketi tasvir edilip değerlendiriliyor. İsimlerden de anlaşılacağı gibi burada daha çok klasik anlamda mezhep olarak kabul edilen gruplar ele alınıyor. Bu makalelerde yazarlar özellikle bu mezhepler içerisindeki değişimlere dikkat çekiyorlar. Örnek olarak, İmâmiye mezhebinde gaybet döneminde fakihin rolüne dair Humeynî'nin savunduğu velâyet-i fakîh kavramı ortaya atıldığı dönemde mezhep içinde azınlık görüşünü temsil ederken bugün karşı görüş azınlığa düşmüş görünüyor. Najam Haider, Zeydîlik'i ele aldığı makalesinde mezhebin dokuzuncu asırda Sünnî eğilimden Şiî eğilime kaydığına, on ikinci asırda Mu'tezilî kelamını benimsediğine, on beş ve on altıncı asırda ise siyasî ve dini baskılarla tekrar Sünnîleştirildiğine dikkat çekiyor. Yine Farhad Daftary, İsmailîlik'i ele aldığı makalesinde onuncu asırda Fatimî İsmailî dâîlerin Yeni Platonculuğu mezhep öğretisine kattıklarını ifade ediyor.

Davûdî Bohralar'ı incelediği makalesinde Jonah Blank ise, bu grubun moderniteyi kullanarak Fatimî geleneği nasıl kurumsallaştırdığına dikkat çekiyor. Etnik olarak Güceratlı olan bu grup ile ilgili akademik çalışmaların yirmi birinci asırda yapılmaya başladığını belirten yazar grupla ilgili dikkat çekici

bilgiler veriyor. Sünnî Babürlüler'in baskıları altında mecburen takiyeye başvuran grup Britanya hkimiyyetinde Sünnî zulmünden kurtularak huzur bulunmuş. Yazara göre Ağa Han yönetimindeki Nizar İsmailler Batı eğitimi ve ideolojisini hişbir sınırlamaya tabi tutmaksızın benimserken, Bohralar modern ideoloji ve teknolojinin ana unsurlarını benimsemekle beraber toplumun geniş kesiminin asimilasyoncu baskısıyla zemin kaybeden klasik doktrin ve geleneklerini canlandırmaya yönelik ciddi teşebbüslerde de bulunmuşlardır (s. 273).

Bir sonraki makalede Türkiye Alevîleri ve Suriye Alevlerinin isim benzerliği ve belli ortak görüşler dışında faklı gruplar olduğuna dikkat çekiliyor. Bölümün son makalesinde İnan İslam Cumhuriyeti'nde ortaya çıkan karizmatik hatip ve meddhların başlattığı halk dindarlığını temsil eden Hey'et hareketinin giderek artan etkisi ve ürettikleri alt kültür tasvir edilip değerlendiriliyor. David Thurffjell'e göre dini ilgisi çok az veya hiş olmayan heyet mensupları daha çok futbol takımı taraftarlarına benziyor ve kendi grupları, popstar türü meddhları, giyim tarzları, dkknları ve sosyalleştikleri özel meknları bulunuyor (s. 319-320).

Sekiz makaleden oluşan üçüncü temel bölümde sırasıyla Seleflik, Taliban, Hamas, Hizbu't-Tahrir, Boko Haram, Hizbullah, Faizrahmanlar (Faizrahmanisty) ve İşİD gibi Sünnî ve şi eğilimli köktenci ve aşırı gruplar ele alnyor. Bu gruplar genellikle okuyucunun aşına olduğu gruplar olduğu için az bilinen biri ile ilgili makaleye atıfla yetineceğim. Kaarina Aitamurto makalesine Rusya'da İslam, dini özgürlükler ve medyada dinin temsilini tartışarak başlıyor. Yazar Rus medyasında mezhep teriminin çok olumsuz bir anlamda kullanıldığına ve birbirinden oldukça farklı dört gruba mezhep dendiğine dikkat çekiyor: Vehhâbîler, Hizbu't-Tahrir, Nurcular ve etnik Rus Müslümanların kurduğu Rus Müslümanları Milli Teşkilatı. Aitamurto'ya göre Sovyet dönemi yüksek dini tahsil veren iki merkez olan Buhara ve Taşkent medreselerinde okuyan Faizrahman Settarov oldukça saygın bir ilim insan olarak birçok ğrenci yetiştirmiş. Sovyet sonrası Tataristan'ın dini liderleri, her ne kadar daha sonra onu eleştirip irtibat koparsalar da, onun yetiştirdiği öğrenciler arasında imiş. 2000'li yıllardan itibaren Faizrahman grubu kendini toplumdandan tamamen tecrit edip topluma karşı sert eleştiriler yönelmeye başlamışlar. Grup yeleri devleti tanımayı reddedip vergi ve hizmet bedellerini ödemedikleri için devletin sunduğu su, gaz, elektrik ve telefon gibi hizmetlerden mahrum kalmışlar, ayrıca çocuklarını okula göndermeyi ve sağlık hizmeti almamayı da reddetmişler. Tüm bunlar devletle grup arasında birçok çatışmanın ortaya çıkmasına neden olmuş. Buna ilaveten resmi İslamî kurumlar bu grup mensuplarını Müslüman kabul etmediği için ölülerinin İslam mezarlığına gömülmesi de sorun teşkil etmeye başlamış. Yazar Faizrahmanların durumunun birçok Batı ülkesinde de görülen düşünce akımını yansttğını, grubun

dışlanmasının geleneksel yapıların yeni hareketleri kabul edememesi ve devletin de meseleyi güvenlikçi yöntemlerle çözmeye çalışmasından kaynaklandığını ifade ediyor.

Beş makaleden oluşan dördüncü temel bölümün ilk makalesinde genel olarak Sufilik ele alınıyor, ardından gelen makalelerde ise sırasıyla İran merkezli Nurbahşilik ve Nimetullahî Tarikatı, Endonezya merkezli Subud tarikatı, Batı merkezli Guenon ve Gurdjieff ele alınıyor. Marta Domínguez Díaz bölümün ilk makalesinde Şüfi Order International ve Şüfi Ruhaniyat International gibi Batı merkezli organizasyonlar ve meşhur ve üretken yazar İdris Şah gibi şahsiyetlerin Sufiliğin İslamî olmayan evrensel tabiatına özellikle vurgu yaptıklarını ifade ediyor (s. 520). Milad Milani de bölümün ikinci makalesinde tarihi süreç içerisinde Sünnîlikten Şiîliğe dönüşen Nimetullahî tarikatının Cevad Nurbahş döneminde özellikle Batı'da yaygınlaşmasının ardından nasıl İslamî kimliğe vurgudan uzaklaşarak kendini mistik ahlakla tanımlamaya yöneldiğini tasvir ediyor (s. 548). Bölümün üçüncü makalesinde modern Endonezya'da ortaya çıkan yüzlerce mistik hareketten biri olan ve Cava mistik geleneğine dayanan Subud tarikatının dünyanın birçok ülkesinde taraftar bulmasının hikâyesi tasvir ediliyor. Bölümün son iki makalesinde Rene Guenon'un temsil ettiği gelenekselci ekolü ve Grek-Ermeni asıllı Gurdjieff'in mistik sisteminin Budizm, Hıristiyanlık ve Sufilik gibi kaynakları ele alınıp değerlendiriliyor.

El kitabının yedi makaleden oluşan son temel bölümünde sırasıyla Hindistan merkezli Ahmediye ya da Kâdiyânî Cemaati, Amerika merkezli Nation of Islam, Moorish Science Temple of America, Ensârullah Cemaati, Ortadoğu merkezli Dürzîler, Yezidîler ve Bahaîler ele alınıyor. Editörler Sünnî ve Şiî âlimler tarafından sapkın kabul edilen bu gibi gruplarla ilgili ne yapılması gerektiği; bunların böyle bir kitaba dâhil edilip edilmeyeceği meselesinin oldukça meydan okuyucu olduğunu, birçok geleneksel derlemenin bu grupları dâhil etmediğini ama kendilerinin daha geniş bir bakış açısı sunmak adına sapkın kabul edilen grupları ve İslam içinden çıkmalarına rağmen artık kendilerini İslam içinde kabul etmeyen grupları da buraya dâhil ettiklerini ifade ediyorlar.

Kitap ile ilgili genel bir değerlendirme yapacak olursam diyebilirim ki, kitabın başlığındaki İslam mezhepleri ve hareketleri ifadesi okuyucuda daha kapsamlı ve temsil gücü yüksek mezhep ve gruplarla ilgili bölümler bulma beklentisi oluşturuyor. Kitabın bu beklentiyi yeterince karşıladığı söylenemez. Kitap klasik anlamda itikadî mezhep sayılan mezheplerden birkaçının dışında daha ziyade modern İslam cemaatleri ve hareketlerine yer ayırmış. Bu cemaat ve hareketlerin de beş temel bölüm altında sistematik tasnif edildiği söylenemez. Burada ele alınan bazı hareketlerle ilgili yazılar her ne kadar bilgilendirici olsa da, bu grupların çoğunluğu Müslüman olan toplumlarda ya da Müslümanların azınlıkta yaşadığı toplumlarda bir karşılığının olmadığı

söylenebilir. Ama belki de mezhepler tarihi yazıcılığının genel özelliği de budur: Sessiz çoğunluğun neye inandığı, nasıl yaşıadığından ziyade dikkat çeken azınlığın neye inandığını ve nasıl yaşıadığını tasvir etmek. Bununla birlikte kitaptan yeni şeyler öğrendiğimi ifade etmeyi de bir borç bilirim.